INNOVATION: THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND RESEARCHES
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
ISSN: 2181-3868 SJIF-2023: 3.812 | ISI: 0.539 | VOLUME 3, ISSUE 3, 2025

DÜNYANIN DILSEL MANZARASI VE TÜRKÇEDEKI SÖZCÜK TÜRLERI MESELESI

Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV,
Semerkant Devlet Üniversitesi, Semerkant / Özbekistan

https://doi.org/10.5281/zenodo.15574585

Özet. Dünyanın dilsel manzarası belli bir dil toplumunun (veya belli bir dili ortak iletişim aracı olarak kullananların) bilincinde tarihen oluşan ve onun diline yansıyan dünya hakkındaki tasavvurları toplamı, belli bir şekilde dünya düzenini algılama ve gerçekliği kavramsallaştırma şeklidir. Bireyde bu manzara onun kişisel deneyimi ve entelektüel faaliyetleri sonucu olarak şekillenen dünya görüşünün toplamı olarak ortaya çıkmaktadır. Herhangi doğal dilde onun özel, başkalara benzemeyen "dilsel manzarası" mevcuttur. Dünyanın dilsel manzarası sözcük türleri konusuyla güçlü alakaya sahiptir.

Anahtar kelimeler: Dünyanın dilsel manzarası, sözcük türleri, Türkçe, reel dünya, dil, söylem, düşünce.

Abstract. Language picture of the World – historically rooted in consciousness of the language community and reflected in the language set of beliefs about the World, a certain mode of perception and organization of the World. And individual personality language picture of the World formed on the basis of his abilities and intelligence. Language picture of the World has a close relation with problem of parts of speech on any language.

Keywords: Language picture of the World, Parts of speech, Turkic/Turkish, real World, language, speech, consept.

1. Giriş

Dünyanın dilsel manzarası (DDM) konusu (*Eng.* Language picture of the World; *Alm.* Sprache Bilder der Welt*; Rus.* языковая картина мира) çağdaş dilbiliminin en çok tartışılan ve yazıp çizilen konularından biridir. Günümüzde "dünyanın manzarası" kavramı felsefe, psikoloji, kültüroloji, epistemoloji, bilişsel bilim ve dilbilimi gibi birçok fenlerinin temsilcileri tarafından çok aktif olarak kullanılmaktadır. Bugünlerde Batı veya Rusya'daki ilmi literatürde dünyanın "doğacı", "bilimsel", "genel bilimsel", "fiziksel", "biyolojik", "dilsel manzarası" hususundaki kayıtlar da geçmekte ki, bu durum dünya manzarası düşüncesinin bilginin çok daha fazla alanlarına yayıldığının, birçok bilim dallarının "işçi kavramları" kategorisinden yer aldığının kanıtıdır. Ama burada dilbiliminin durumu ayrıcadır, çünkü onun araştırma alanı olan dil, dünyadaki nesnelerin ve olguların algılarını, dünyanın dilsel olarak kavranışını göstergeler sistemi ile ifade eden iletişim aracı olduğu için o "dünyanın manzarası" düşüncesiyle doğrudan bağlıdır (Kornilov O., 2003:3).

DDM belli bir dil toplumunun (veya belli bir dili ortak iletişim aracı olarak kullananların) bilincinde tarihen oluşan ve onun diline yansıyan dünya hakkındaki tasavvurları toplamı, belli bir şekilde dünya düzenini algılama ve gerçekliği kavramsallaştırma şeklidir. Herhangi doğal dilde onun özel, başkalara benzemeyen "dilsel manzarası" mevcuttur. Bireyde bu manzara onun kişisel deneyimi ve entelektüel faaliyetleri sonucu olarak şekillenen dünya görüşünün toplamı olarak ortaya çıkmaktadır.

2. Meselenin tarihçesi

Sözü edilen düşüncenin teorik meseleleri ilk olarak W. von Humboldt'un eserlerinde ele alınmıştır. Humboldt, "dil"i objektif varlık ve düşünsel faaliyetin ortasındaki "ara âlem" şeklinde tanımlamış, her bir dilin aslında milli düşünceyi yansıttığını ileri sürmüştür. Bu "ara

âlem" dilsel faaliyetin durağan halidir. Dünya manzarası ise dinamiktir, dilsel müdahale neticesinde şekillenmiştir, temelinde "söylem" (insanin söylev faaliyeti) vardır. Humboldt'a göre düşünceyi şekillendiren dildir. Dil, insanın gelişiminde ve insanın düşünce sisteminin şekillenişinde önemli rol oynar (Gumboldt, 1984: 78).

XX. yüzyılın 30'lu yıllarında dilbilim okulları ve akımları tarafından W. von Humboldt'un dünyanın dilsel manzarası konusundaki görüşleri geliştirilmiş ve dünya-insan-dil ilişkilerini araştırma faaliyetleri başlamıştır. Örneğin, Amerikalı antropolojist-dilbilimci Edward Sapir, dünya manzarası ve dünyanın dilsel manzarası düşüncelerine açıklık getirmiştir. Sapir'e göre bir toplumun kabul ettiği sözde gerçekler dünyası, bu toplumdaki insanların farkındalığı dışında yine o toplumun dil alışkanlıkları üzerine kurulmuştur. Her dil gerçeği farklı şekilde yansıttığı için ayrı toplumların ve bu toplumlarda yaşayan insanların dünyaları da birbirlerinden farklıdır, birbirlerine benzememektedir (Başkan, 2003: 168). İnsan, dış dünyada dilin hayat bulmuş şeklidir. "Gerçek dünya" insan şuuru dışında kişinin içinde bulunduğu toplumsal grupların dilsel kurallarını temel almıştır. Bu durum insana çoğunluk tarafından kendilerini kuşatan dünya husundaki kabul görmüş düşüncelerini değiştirme imkânını sağlamıştır (Sepir, 1993: 261, 226).

İnsanların ve toplumların dil aracını yarattıkları genel olarak düşünülmekte ise de tam tersine dil, insanları ve toplumları biçimlendirmektedir. "Dil içi dünya görüşü" denilebilecek bu görüşe göre bir toplumda yaşayan insanlar çevrelerindeki dünyayı gerçekte olduğu gibi değil, dillerinin kendilerine sunduğu imkanlar çerçevesinde ve şekillerde görmektedirler. Böyle olunca da tek ve aynı gerçekler dünyası farklı dillerde konuşan insanlara ve bunların kurduğu toplumlara başka başka gözükecektir. Dilin, insan düşüncesine bu şekilde biçim verebileceği düşüncesini XVII. yüzyılda İngiliz filozofu F. Bacon savunmuştur. Ona göre insanlar akıllarının kendi dillerini kumanda ettiklerini sanırlar, oysa akıllarını yöneten şey gerçekte dilin kendisidir.

Alman fikir adamı W. von Humboldt da 1836 yılında yayımlamış olduğu *Über die Verschiedenheit des Menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts* (Humboldt, W. Von, 1836; Başkan, 2003: 168) adlı çalışmasında insanların reel dünyada anadillerinin dünyayı kendilerine tanıttığı biçimde yaşadıklarını ifade etmiştir. Buna göre her insan dünyayı öncelikle kendi ana dili vasıtasıyla algılar. Her bir dilde, kendi dilsel manzarasını şekillendiren kendine özgü araçlar vardır ve bunlar dünyanın genel dil manzarasını oluşturma mekanizmasının ta kendisidir.

DDM'in dilbilimi ve başka bilim dallarının terminolojisine kavramsal aparatına yerleşmesinde başka bir ünlü Alman lengüist'in - Johann Leo Weisgerber'in hizmetleri büyüktür. Weisgerber'r göre DDM'ın temel özellikleri şunlardır:

1. DDM – belli bir toplumun kültür ve zihniyet özgünlüklerini içeren, dilin kendisinin varlığını ve işleyişini belirleyen tüm anlamların sistemidir.
2. DDM bir taraftan dil ve halkın (etnos'un) tarihsel gelişiminin sonucudur, diğer yandan onların özgün yollarla daha da gelişmesini sağlayan etkendir.
3. DDM tek bir "yaşayan organizma" sıfatında net bir şekilde yapılandırılmış ve dilsel ifade bakımından çok katmanlıdır. O belli bir dile ait özel sesler ve ses kombinasyonlarını, bu dili ortak konuşanların söyleyiş aygıtlarının yapısal taraflarını, konuşma ahengi özelliklerini, dilin sözvarlığı, kelime yapımı usullerini, sözdizimi ve tümceleri sentaksını hem de kendisinin paremiolojikal bagajını belirler ve tanımlar. Başka bir deyişle, DDM hem iletişimsel davranışların tümünü belirleyecek, hem de doğa (dış dünya) ve insanın iç dünyasını kavramlaştırma, iletişim aracı olarak dilin özünü anlamaya yol açacaktır.
4. Dünyanın dilsel manzarası zaman içinde değişebilir ve o herhangi bir "canlı

organizma" gibi sürekli değişim ve gelişime tabidir. Başka bir deyişle, bu gelişme her aşamasında bayağı farklı durumu gösterecektir.

5. DDM dilsel varlığın bütünlüğünü oluşturur, onun kültürel kimliğini oluşmasını ve bunların dil araçlarıyla ifade edilmesini temin eder.

6. DDM homojen bir dil toplumu içindeki ayni türdeki kimliğe dayanarak varlığını sürdürecek ve dil araçlarına yüklenmiş mahsus ideoloji (dünyaya bakış açısı), davranış ve yaşam kurallarını lisani araçlar aracılığıyla gelecek nesillere iletir.

7. Belli bir dilin DDM'i bu dilde konuşanlara dış dünyanın "geçici dünya" olarak temsil eder.

8. Belli bir dil toplumunun DDM'ı onun genel kültür mirasıdır (Vaysberger, 1993:2).

Dile geleneksel yaklaşımlardan epey farklı bu görüşler dünyadaki lengüistik ekollerin vekillerini bayağı harekete getirdiği apaçıktır. Bu nedenle günümüzde çeşitli milli dilbilim fenlerinde dünyanın dilsel manzarası konusundaki araştırmalara çok yer verilmektedir. Örneğin, günümüz Rus dilbiliminde bu yöndeki araştırmaların hızlı arttığını görmek mümkündür (Abieva, N. A. 2000: 158-172; Apresyan, Y. D. 1997: 272-298; Arutyunova, N. D. 2000: 7-19; Balbina, E. V. 2002: 222-226).

Eskiden Türkoloji'de, özellikle eski Sovyet Türkolojisi coğrafyasında bu alanda bazı araştırmalar yapılmış ise de, Türkiye'de hatta son zamanlara dek DDM konusunda yapılmış araştırmalar az görülmektedir. Sonuç olarak konuya bağlı terimler ve kavramsal aygıtlar bileşimi de oluşturulmamıştır. Bu araştırmada Türkçe'deki dünyanın dilsel manzarasının ana hatlari hakkında, bununla beraber DDM'ın sözcük türleri ile mevcut bağlantıları hususunda görüşlerimizi aktarmaya calışacağız.

3.Dünyanın dilsel manzarasının mekanizması ve bölümleri

Rus araştırmacı S. G. Ter-Minasova, Sapir'in gerçek âlem ve dilin birbirleriyle ilişkisi konusundaki görüşlerini aşağıdaki şekilde tablolaştırmış ve açıklamıştır (Ter-Minasova, S. G., 2000):

Gerçek dünya	Dil
V	V
Nesne, olay	Sözcük

Dil sahibi, dünya ve dil konusunda düşünen insandır. Dil ve o dili konuşanlar arasında çeşitli bağlar mevcuttur. İnsan dünyayı kendi duyu organları ile algılar ve dış dünya ile ilgili çeşitli tasavvurları geliştirir. Bu tasavvurları kendi şuurunun eleğinden geçirir ve ortaya çıkan sonuçlar düşünce vasıtasıyla o dili konuşan toplumun diğer üyelerine ulaşır (Hacizade, 2012: 34-35).

Sözcük varlıktaki gerçekliği olduğu gibi yansıtmaz, belki insan bilincinde yer alan tasavvurlardaki şeklini yansıtır. Gerçek âlemden düşünceye, yani tasavvura ve oradan da dilsel ifadeye doğru geçiş, dünyanın dil manzarasının esas özelliklerinden biridir. O halde yukarıdaki tabloyu aşağıdaki gibi algılayabiliriz:

Gerçek dünya	Düşünce	Dil/Söylem
v	V	v
Nesne, olay	Tasavvur, düşünce	Sözcük

(Ter-Minasova, S. G., 2000).

Günümüzde insan tarafından algılanan dünyanın dilsel manzarasının genel yönleri

ISSN: 2181-3868 SJIF-2023: 3.812 | ISI: 0.539 | VOLUME 3, ISSUE 3, 2025

hakkında bellice algılar oluşturulmuş ve tarif edilmiştir. Dünyayı görme ve algılama özelliği her dilde ve her toplumda birbirinden farklıdır. Örneğin Alman bilgini F. Dornseiff Almanca için dünyanın dilsel manzarasını yirmi uzuvlu olarak tasvir etmiştir:

I. Cansız tabiat. Eşyalar.
II. Bitkiler ve hayvanlar dünyası. İnsan (canlı organizma)
III. Uzay. Uzaysal durum. Şekil.
IV. Ölçü. İlişkiler. Neden.
V. Zaman
VI. Dünya. Renk. Ses. Sıcaklık. Ağırlık.
VII. Durum. Koku. Tad.
VIII. Hareket
IX. İstek
X. Sezgi
XI. Duygu. Heyecan.
XII. Düşünce
XIII. İşaret. Haberler. Dil.
XIV. Yazı. Bilim.
XV. Sanat
XVI. Toplum ve toplumsal ilişkiler.
XVII. Alet-donanımlar (tesisatlar) ve teknik.
XVIII. Köy ekonomisi
XIX. Hukuk. Ahlak.
XX. Din. Sıra dışı olaylar (Dornseiff, F., 1933-1934:1)

DDM'in oluşum mekanizmasını ise çok basit bir halde aşağıdaki gibi verebiliriz, yani:

Real dünya	**Tefekkür**	**Dil / söylem**
v	**V**	**v**
Nesneler ve olaylar	**Kavram, düşünce**	**Kelime (sözcük)**

Görülüyor ki, dünyanın dilsel manzarası konusu sözcük türleri meselesi ile doğrudan kesişmektedir. DDM alanında elde edilen teorik bilgiler ve pratik yaklaşımların ışığında hala yeterince çözülmemiş Türkçedeki sözcük türlerinin miktarı ve onları doğru sınıflandırılması konusuna çözümler teklif etme şansı oluşmaktadır.

Kanaatimizce, Türkçedeki dünyanın dilsel manzarası aşağıdaki bileşenlerden oluşmaktadır:

I. Nesneler: 1. Yaradan Tanrı; insan, onun manevi ve maddi âlemi.
2. Canlı ve cansız doğa; nesneler, feza.
3. Toplum ve toplumsal ilişkiler.
4. Sesler. Görüntüler.
5. Dil. Bilim.
6. Zaman. Bilgi.
7. Kültür. Sanat.

II. Özellikler (nitelikler): 1. Renk. Görünüm.
2. Şekil. Hacim. Ölçek.

3. Tat. Koku. Düzey (Derece).
4. Sayı (Miktar). Sıra. Oran
5. Durum. Tarz. Nitelik

III. Eylem. Olaylar. Süreçler.

IV. Kolerasyon. Neden. Netice. Alaka.

4. DDM ve Sözcük türleri

Kanaatimizce, yukarıda teklif edilen Türkçe için DLM sayesinde onu canlı dilde simgeleyen sözcük türlerinin aşağıdaki tasnifi da ortaya çıkacaktır:

1. Yalın sözcük türleri: Ad. Sıfat. Sayı. Tasviri sözcükler. Fiil. Zamir.
2. İşaret görevli sözcük türleri: Adıl.
3. Kolerasyon sözcük türleri: Ünlemler. Modal sözler. Bağlaçlar. Edatlar. İlgeçler.

Eğer yukarıda ortaya konulan "manzaralar (görüşler)" a dikkat edilirse, onlarda sadece objektif varlıktaki olan nesnelerin adları yer almaktadır. Bu gruplar mahiyet olarak birbirine çok yakındır. Örneğin; 3. gruptaki "şekil", 4. gruptaki "ölçü", 6. gruptaki "renk", 8. gruptaki "hareket" düşünceleri, nesnelerin sadece sözcüksel anlamı olan yönlerini anlatmaktadır. Aslında dünyanın manzarası, nesnelerin şekil ve renk özellikleri, hareket ve durumları, miktar özellikleri söz konusu edilmediğinde tamamlanmamış olmaktadır. İnsan, iletişim esnasında sadece nesnelerin adını söylemekle kalmaz, o nesneyle ilgili diğer olguları da düşünür. Örneğin, Özbekçede *muzkaymak* "dondurma" denildiğinde soğuk ve lezzetli oluşunu, Türkçede *rüzgâr* denildiğinde hareketi ve serin akımı düşünmek doğaldır.

Bu şekilde tasnif edilmiş lisani manzara, dildeki temel sözcük türleri ile paralellik göstermektedir. Örneğin; adlar, mahiyet olarak yaratıcı Tanrı; canlı varlıklar; cansız nesneler; tabiat olayları; toplumsal olaylar ve ilişkiler; maddeler; uzay ve onun bölümleri; zaman bölümleri, manevi ve psikolojik durumlar; taklit ve tasvirin adları gibi her cins nesneyi genelleştirir. Bu listeyi böyle devam ettirmek mümkündür.

Sıfat ise renk, şekil, hacim, anlam özellikleri, tat, karakter, tavır, insan ve hayvanların cisimsel özellikleri gibi "nitelik" ile ilgili birçok düşünceyi ifade eder.

Yukarıdaki dil manzarasında "nitelikler" grubuna giren sıfat gibi sayı ve zarf türleri de çeşitli özellikleri anlatır. Ancak bu özellikler sayıda sıfattaki gibi geniş değildir. Sayı; miktarı, dereceyi; zarf ise durumu, amacı, tarzı, olayın zamanını, hareketin yönelişini ifade eder.

Fiiller ise hareketi *(gitmek, yazmak, korumak);* insanın hayattaki durumunu *(yaşlanmak, hastalanmak, güvenmek)*; onun cisimsel durumunu *(konuşmak, koşmak, oturmak)*; niteliklerin zamanla değişimini *(ağarmak, kızarmak, sıkılaşmak);* olayların çeşitli basamaklarını, aşamalarını *(başlamak, bitirmek, devam ettirmek);* nesneler hakkındaki hissî münasebetleri *(sezmek, saygı göstermek, korkmak)*; taklidî hareketi *(kağıllamak, takıllamak, yaltıllamak)* bildirir (Korkmaz, 2012: 214-217).

Fiilin dünyanın dil manzarasında işgal ettiği yer, âlemin dil manzarasındaki öteki türlerden farkı vardır. O, nesne kavramı dışında eylem (hareket), süreç kavramlarını ifade eder ve bu yönüyle diğer DDM bölümlerine muhalefet oluşturmaktadır. Yani isim türüne giren gerçek dünyadaki varlıklar maddidir, fiilin anlattığı hareket ve durumlar ise maddi değildir. Antik dilbilimden beri bahsedilen sözcük türleri konusundaki "isim-fiil karşıtlığı" işte bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Bu dil manzarasında zamirler yer almamaktadır. Zamirlerin öncelikle başka sözcük türleri yerine kullanıldığı ve onların işaret etme özelliği daha çok soyut düşünceleri ifade etmesini sağlar.

Bağlaç, edat, ilgeç, modal, ünlem gibi münasebet ifade eden sözcük türleri, nesneler ve hareketlerle ilgili olarak neden-sonuç, karşıtlık, benzerlik gibi ilişkiler kurdukları için dünyanın dil manzarasında önemli bir yer tutmamaktadır.

Objektif gerçeklikteki nesneler ile sözcük türleri arasındaki münasebetler yukarıda açıklandığından daha karmaşık şekilde meydana geldiği bellidir.. Nesnelerin mahiyetlerinin yakın olması ve düşüncelerin soyutlaştırılmasındaki benzerlikler nedeniyle ad ve sıfatlar, sıfat ve zarflar, fiil ve adlar bazen aynı nesneleri ifade ederler. "*güzel yaz"* ve *"güzel yazı"* örneklerinde mahiyet benzerliği söz konusudur. Bu nedenle sözcük türleri ve onların gerçek dünyadaki eşdeğerleri konusunda her zaman kesin bir uygunluk yoktur ve olması da zordur (Migirin, 1973: 50-51).

Sonuç olarak dünyanın dilsel manzarası ve sözcük türleri arasındaki ilişki her ne kadar karmaşık olursa olsun, bu iki kavram her zaman birbirleriyle etkileşim içindedir. Biri diğerinin gelişimine yardımlaşan unsurlardır. Bu karmaşık ilişkiyi araştırmak ve çözmek konusunda da dilbilimcilere, psikologlara ve diğer sahaların uzmanlarına önemli görevler düşmektedir. Başta Türkiye Türkçesi olmak üzere diğer Türk lehçeleri için de DDM oluşturma ihtiyacı apaçık ortadadır.

5. Sonuç

Türkçedeki sözcük türetimi, köklerin değişmezliği, sözcük türetme ve kullanmanın son eklerle yapılması, kökle ekin yeni sözcükte açıkça görülmesi bu dildeki kelimeler ile objektif dünyadaki nesneler, olaylar, nitelikler ve korelâsyonlar arasında güçlü bağlar mevcut olduğunu kanıtlar. Çünkü varlığın dile yansımasında ve anlam sisteminin oluşturulmasında yukarıda bildirildiği gibi, reel dünya -tefekkür - düşünce -dil- kelime zincirindeki benzerlik (analoji) çok önemlidir. Türkçedeki kati kurallılık, yani başka bazi diller gibi Türkçenin mantık dışı ve kuralsız unsurlar içermediği onun en önemli özelliğidir. Netice olarak reel dünya ve onun Türkçedeki manzarası arasındaki mantıki bağların sağlam olduğunu söyleyebiliriz. Ayni nokta Türkçenin DDM' ini oluşturmakta araştırmacılar için sağlam koşullar oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

ABİEVA, N. A. (2000), *Kartina Mira i yazıkovaya Nominatsiya*, Problemı Flologii i Metodiki Pepodavaniya nostrannıx yazıkov, SPB., Vıp.4., 158-172;

APRESYAN, Y. D. (1997), *Deyksis v Leksike i Grammatike i Naivnaya Model Mira*, Semiotika i İnformatika, M., Vıp 35, 272-298;

ARUTYUNOVA, N. D. (2000), *Naivnıe Razmişleniya o Naivnoy Kartine Yazıka*, Yazık o Yazıke, M., 7-19;

BALBİNA, E. V. (2002), *Spetsifika Yazıkovoy Kartını Mira*, Edinitsı yazıka i İx Funktsionirovanie, Saratov, Vıp. 8, 222-226.

BAŞKAN, Özcan (2003), *Lengüistik Metodu*, Multilingual, 3. Baskı, İstanbul.

DORNSEIFF, F. (1933-1934), *Der Deutsche Wortschatz nach Sachgruppen.* 1 Autl. – Berlin und Leipzig.

HACIZADE, Naile (2012). *Bilişsel dilbilim açisindan duygularin dili*. –Konya: Çizgi Kitabevi.

GUMBOLDT, V. fon (1984), *İzbrannıe Trudı po Yazıkoznaniyu*, M., S. 78.

KORNİLOV O.A. (2003) *Yazykovıe Kartını Mira kak proizvodnıe nasional'nıh mentalitetov.* 2-e izd., isp., i dop.-Moskova: ÇePo. S. 3.

KORKMAZ, Zeynep (2017) .Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi. 9.baski. -Ankara: Türk Dil Kurumu Basimevi.

MİGİRİN, V. N. (1973), *Yazık Kak Sistema Kategoriy Otobrajeniya*, Kişinev: Ştiintsa, 50-51**).**

SEPİR, E. (1993), *İzbrannıe Trudı po yazıkoznaniyu i Kulturologii*, M., 261, 226.

TER-MİNASOVA, S. G. (2000), *Yazık i Mejkulturnaya Kommunikatsiya*, M.> http://www.i-u.ru/biblio/archive/ter_jasik/01.asp (E.T.Ocak, 2005).

VAYSBERGER Y.L. (1993), *Yazık i Filosofiya.* 'Voprosı yazıkoznaniya', 1993. № 2.